

19. **Чепурко О. О.** Ідейні погляди та діяльність меншовиків Катеринославської губернії в 1903–1907 рр.: дис. ... канд. іст. наук. 07.00.01 / Олександр Олександрович Чепурко. – Д., 2009. – 260 с.
20. **Штейн С.** 1905 рік на Юзівщині (Сталінщині) / С. Штейн. – Х.-К.: ДВОУ Пролетар, 1930. – 168 с.

Надійшла до редколегії 15.12. 2014

УДК: 94: 343.163 (477) «1907/1910»

О. П. Сарнацький

Запорізький національний технічний університет

ДІЇ ЦАРСЬКОЇ ПРОКУРАТУРИ ТА СУДУ СТОСОВНО УКРАЇНСЬКИХ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІВ НАДДНІПРЯНЩИНИ В РОКИ РЕАКЦІЇ (1907–1910)

Висвітлено дії царської прокуратури та суду щодо соціал-демократів Наддніпрянщини в роки реакції (1907–1910), які дали змогу посилити репресивні заходи порівняно з періодом революції 1905–1907 рр.

Ключові слова: революційна діяльність, арешт, жандармське дізнання, прокуратура, судова палата, покарання, довічне заслання.

Освещены действия царской прокуратуры и суда относительно социал-демократов Приднепровья в годы реакции (1907–1910), давшие возможность усилить репрессивные меры по сравнению с периодом революции 1905–1907 гг.

Ключевые слова: революционная деятельность, арест, жандармское дознание, прокуратура, судебная палата, наказание, пожизненная ссылка.

Питання, пов'язані з національно-визвольним рухом у Наддніпрянській Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., привертають значну увагу сучасних вітчизняних науковців, які, зокрема, активно досліджують появу, розвиток та діяльність українських політичних партій, сформованих саме в цей період. До сучасних розвідок із цього питання можна віднести публікації в наукових збірниках і журналах, окремі праці таких авторів, як П. Шморгун [28; 29], О. Михайлюк [14], В. Борисенко [2], І. Курас [10; 11], Ф. Турченко [22–24], М.Козицький, О. Поліщук [8], Г. Касьянов [6; 7], О. Голобуцький, В. Кулик [3], В.Головченко [4], В. Колесник, О. Рафальський, О. Тимошенко [9], Ю. Лавров [12; 13], Т. Бевз [1], А. Павко [18; 10], В. Стрілець [20], С. Донченко [5], С. Наумов [15; 16], які висвітлили різноманітні аспекти діяльності українських партій Наддніпрянщини та їх лідерів, починаючи від революційного напрямку і закінчуючи ліберально-демократичним. Крім того, майже в усіх наукових розвідках та публікаціях зазначених авторів обов'язково, хоч із різним ступенем детальності,

показано утиски діячів і прихильників зазначених партій із боку царської влади. І це природно, оскільки документальна база поліції та жандармерії містить значний фактичний матеріал стосовно як легальної, так і нелегальної роботи членів українських партій серед різних верств населення на той час. Водночас дії царської прокуратури й суду стосовно цих партій у дослідженнях вищеназваних авторів майже не висвітлено.

Водночас такі дослідники, як О. Овсієнко [17], А. Чайковський і М. Щербак [27], М. Щербак [30; 31], О. Ярмиш [32; 33], Л. Стромилюк [21], у наукових розробках яких проаналізовано саме дії каральних органів самодержавства проти українського національно-визвольного руху і тих, хто його очолював, діяльність судової влади розглядають здебільшого в загальнометодологічному плані, і лише епізодично саме в площині протидії діяльності вищеназваних партій.

У той же час наявні архівні джерела надають нам можливість на окремих прикладах більш детально дослідити дії царського суду саме в цьому напрямку. Тому в даній статті автор поставив собі за мету із використанням різних джерел висвітлити лише один із епізодів ставлення прокуратури та суду до діяльності членів УСДРП у роки столипінської реакції.

У серпні 1907 р. поліцейський городовий Острога Л. Яворський отримав агентурні відомості про те, що міщанин Д. Августинович, який мешкав у цьому місті та займався виготовленням і продажем гіпсових фігур, друкував на гектографі прокламації заборонених партій, збирав у себе на квартирі та в інших місцях робітників і роздавав їм нелегальну літературу [26, оп. 1, т. 2, спр. 1710, арк. 2]. Для перевірки цих даних у ніч на 20 серпня 1907 р. у майстерні останнього поліція провела обшук, у результаті якого знайшла захований під дошками гектограф зі слідами друку на ньому, а в наповнених смолою діжках від гіпсу – значну кількість антиурядової літератури, у тому числі такі видання:

1) сто чотири примірники гектографованої листівки під назвою «Устав Острожской организации УСДРП», у якій було викладено ідеї УСДРП та містилися заклики до об'єднання робітничих мас під прапором цієї ж партії;

2) один примірник гектографованої брошури «Резолюция о выборах во II Государственную Думу и план организации выборной кампании, принятый на конференции УСДРП, бывшей 6–8 июля 1907 года», у якій йшлося про необхідність направлення в Думу депутатів від соціал-демократичної партії через неможливість на даний момент вести відкриту боротьбу із владою;

3) п'ятдесят примірників газети «Соціал-демократ» № 5 за травень 1907 р. – друкованого органу Полтавського крайового комітету УСДРП, у якій у статті «Что дают рабочим забастовки» селян закликали не тільки до страйків, а й до боротьби з урядом за встановлення в майбутньому соціалістичного ладу [26, оп. 1, т. 2, спр. 1710, арк. 2 зв.];

4) двадцять дев'ять примірників брошури малоросійською мовою під назвою «Добра порада в тяжку годину» УСДРП;

5) чотирнадцять примірників брошури «Солдатики», у якій солдат закликали не виконувати вказівки та накази керівництва, не стріляти в селян, а перейти на їх бік;

б) три примірники брошури малоросійською мовою «Автономія України в світлі соціал-демократичної критики», у якій доведено можливість досягнення Україною автономії та встановлення в ній соціал-демократичного ладу.

У кишенях одягу Д. Августиновича було знайдено записку, написану олівцем, у якій йшлося про збори з ковалями, а також про неможливість об'єднання із сіоністами-соціалістами та конституційними демократами, про профспілки й діяльність партійного комітету [26, оп.1, т. 2, спр. 1710, арк. 3]. Також було вилучено шмат паперу з написаним на ньому повідомленням про необхідність обрання депутатів, які б слідкували за життям робітників у майстерні, про збір грошей і проведення зборів серед ковалів [26, оп.1, т. 2, спр. 1710, арк. 3 зв.].

Дізнання стосовно цієї справи проводив жандармський ротмістр Ергардт згідно із ст. 1035 Установлення кримінального судочинства із 15 вересня 1907 р. по 12 жовтня 1907 р. [26, оп.1, т. 2, спр. 1710, арк. 48^a]. Д. Августинович винним себе не визнав, а стосовно знайденого в нього заявив, що все це він знайшов напередодні обшуку на околиці Острога під мостом і приніс додому [26, оп.1, т. 2, спр. 1710, арк. 3 зв.]. Після закінчення попереднього дізнання справу Августиновича передали до Київської судової палати для її остаточного розслідування.

Помічник прокурора судової палати, ознайомившись із жандармським розслідуванням, склав на його підставі 8 листопада 1907 р. обвинувальний акт [26, оп.1, т. 2, спр. 1710, арк. 2–4]. У кінці цього акта було зазначено, що на основі попереднього розслідування Д. Августиновича обвинувачено в тому, що, будучи членом злочинної організації, суть діяльності якої – повалення існуючого в державі самодержавства, він друкував на гектографі прокламації даної партії, поширював їх серед робітників, організовував збори останніх, збирав гроші на потреби партії, підтримував стосунки з іншими злочинними партіями та організаціями, тобто робив усе це з метою повалити існуючий у країні суспільний лад і встановити в майбутній автономній Україні соціалістичний устрій. Покарання за таку злочинну діяльність було передбачено за ч. 1 ст. 126 Кримінального уложення, і на підставі цього він підлягав суду Київської судової палати [26, оп. 1, т. 2, спр. 1710, арк. 3 зв., 4].

У той же день прокурор судової палати надіслав до неї своє подання, в якому пропонував розглянути дану справу разом із обвинувальним актом, складеним помічником, та речовими доказами [26, оп. 1, т. 2, спр. 1710, арк. 1]. При цьому на його прохання, яке він висловив у цьому ж поданні, та відповідно до ст. 1054 і циркуляра Міністерства юстиції від 11 травня 1906 р. справу запропоновано слухати за зачиненими дверима в присутності станових представників [26, оп. 1, т. 2, спр. 1710, арк. 1–1 зв.]. 20 листопада 1907 р. члени судової палати на своєму розпорядчому засіданні, ознайомившись із обвинувальним актом, прийняли рішення щодо подальшого розслідування справи і підтримали думку прокурора палати стосовно порядку слухання даної справи [26, оп.1, т. 2, спр. 1710, арк. 6–6зв.]. 17 грудня 1907 р. прокурор судової палати надіслав, мабуть, на вимогу судової палати, для детальнішого вивчення справи додатково до речових доказів програму, статут і резолюції УСДРП, прийняті на II з'їзді УСДРП у грудні 1905 р. [26, оп.1, т. 2, спр. 1710, арк. 8, 9–16].

16 січня 1908 р. Київська судова палата на своєму виїзному засіданні в Житомирі слухала дану справу [26, оп.1, т. 2, спр. 1710, арк. 20] і визнала Д.Августиновича винним у незаконній діяльності проти існуючого в державі суспільного ладу та ухвалила: відповідно до ч. 1 ст. 126, 17 та 36 Кримінального уложення міщанина Августиновича (34 років) вислати на довічне поселення в Іркутську губернію, із позбавленням його громадянських прав відповідно до ст. 23, 26, 28–31, 34 і 35 Кримінального уложення. При цьому засуджений на позбавлення громадянських прав до кінця днів свого життя перебував би на засланні під гласним наглядом поліції. Судові витрати згідно з відповідними статтями стягували із засудженого [26, оп.1, т. 2, спр. 1710, арк. 27]. 13 червня 1908 р. прокурор палати, виконуючи свої наглядові функції, відрепортував про те, що вирок стосовно Д.Августиновича виконано, а засудженого направлено етапом на поселення [26, оп.1, т. 2, спр. 1710, арк. 46].

Таким чином, можна зробити висновок, що дії прокурорського нагляду та судової гілки влади в період столипінської реакції набувають значного розмаху в справі покарання так званих «політичних злочинців». Державний переворот 3 червня 1907 р. «дозволив» реакційним колам країни розгорнути активну діяльність проти всіх революційних і прогресивних національних сил, які боролися в тому числі за отримання Україною автономії у складі Російської імперії. Політичні судові процеси відбувалися один за одним, у результаті було безжалісно засуджено членів національних партій революційного спрямування. Самодержавна машина правосуддя, що набирала обертів під час зменшення революційного тиску на владу, в умовах реакції почала працювати на повну потужність, перемелюючи своїми жорнами та руйнуючи долі сотень громадян країни. Водночас у нашому дослідженні проаналізовано репресивну діяльність царського уряду тільки щодо однієї української політичної партії. Тому дана проблема потребує подальшого вивчення та значно ширшого висвітлення. І не тільки стосовно однієї партії, а всіх, які існували на той час в Україні.

Бібліографічні посилання

1. Бевз Т. А. Між романтизмом і реалізмом (сторінки історії УПСР) / Т. А. Бевз. – К. : ПіЕД НАН України, 1999. — 271 с.
2. Борисенко В. Й. До питання про Революційну Українську Партію / В. Й. Борисенко // Наукові праці з питань політичної історії : [зб. наук. пр.]; наук. ред. В. П. Горшков та ін. – К., 1991. – Вип. 169. – С. 129–138.
3. Голобуцький О. Український політичний рух на Наддніпрянщині кінця ХІХ – початку ХХ століття : Дослідження / О. Голобуцький, В. Кулик. – К. : Смолоскип, 1996. – 124 с.
4. Головченко В. І. Від «Самостійної України» до Союзу визволення України : нариси з історії української соціал-демократії початку ХХ ст. / В. І. Головченко. – Х. : Майдан, 1996. – 190 с.
5. Донченко С. П. Ліберальні партії України (1900–1919 рр.) / С. П. Донченко. – Дніпродзержинськ : Вид. від. ДДТУ, 2004. – 379 с.
6. Касьянов Г. Український соціалізм: люди, партії, ідеї (початок ХХ століття) / Г. Касьянов // Політол. читання. – 1992. – № 2. – С. 101–114.
7. Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі ХІХ–ХХ століть: Соціально-політичний портрет / Г. Касьянов. – К. : Либідь, 1993. – 172 с.
8. Козицький М. Ю. Національно-політична думка на Україні (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / М. Ю. Козицький, О. В. Поліщук // Наук. праці з питань політичної історії : [зб. наук. пр.]; наук. ред. В. П. Горшков та ін. – К., 1992. – Вип. 172. – С. 3–14.

9. **Колесник В. Ф.** Шляхом національного відродження: національне питання в програмах та діяльності українських партій Наддніпрянщини. 1900–1907 / В.Ф. Колесник, О. О. Рафальський, О. П. Тимошенко. – К. : Стило, 1998. – 226 с.
10. **Курас І. Ф.** М. І. Міхновський : постать на тлі епохи / І. Ф. Курас, Ф. Г. Турченко, Т. С. Геращенко // Укр. іст. журн. – 1992. – № 9. – С.76–91; № 10–11. – С. 63–79.
11. **Курас І. Ф.** Перший речник новітнього українського самостійництва (Микола Міхновський) / І. Ф. Курас // Історія України. – 2000. – № 6. – С. 3–14.
12. **Лавров Ю. П.** Про ідейні й організаційні засади Союзу визволення України / Ю. П. Лавров // Укр. іст. журн. – 1996. – № 6. – С. 79–90.
13. **Лавров Ю. П.** Виникнення і діяльність українських політичних партій / Ю. П. Лавров // «Українське питання» в Російській імперії (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). – К., 1999. – Ч. 2. – 1999. – С. 248–444.
14. **Михайлюк О. Г.** Більшовики України в боротьбі за селянство (1905 – лютий 1917) / О.Г. Михайлюк. – Л. : Вид-во Львів. ун-ту, 1967. – 141 с.
15. **Наумов С. О.** Братство тарасівців / С. О. Наумов // Укр. іст. журн. – 1999. – № 5. – С. 36–44.
16. **Наумов С. О.** Український політичний рух на Лівобережжі (90-і рр. ХІХ ст. – лютий 1917 р.) : монографія / С. О. Наумов. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2006. – 344 с.
17. **Овсієнко О. Ф.** Каральні органи царизму / О. Ф. Овсієнко // «Українське питання» в Російській імперії (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). – К., 1999. – Ч. 3. – 1999. – С. 3–68.
18. **Павко А. І.** Політичні партії, організації в Україні: кінець ХІХ – початок ХХ століть: зародження, еволюція, діяльність, історична доля. Кінець ХІХ – лютий 1917 р. / А. І. Павко. – К. : Іван Федоров, 1999. – 248 с.
19. **Павко А. І.** Повчальний досвід вітчизняної історії : політичні партії і організації у громадському житті України модерної доби / А. І. Павко. – К. : Плеяди, 2002. – 552 с.
20. **Стрілець В. В.** Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація, діяльність (кінець ХІХ століття – 1939 рік) / В. В. Стрілець. – К. : Вид. поліграф. центр «Київ. ун-т», 2002. – 361 с.
21. **Стромилюк Л. В.** Боротьба таємної поліції Російської імперії проти українських політичних партій (1900–1917 рр.) : автореф. дис... на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Любов Василівна Стромилюк. – К., 2007. – 16 с.
22. **Турченко Ф. Г.** Микола Міхновський у період російської революції 1905–1907 років / Ф.Г.Турченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету : [зб. наук. пр.]; редкол.: Ф. Г. Турченко (голова) та ін. – Запоріжжя, 2003. – Вип. ХVІ. – С. 86–105.
23. **Турченко Ф. Г.** Микола Міхновський між двома революціями (1907–1917 рр.) / Ф.Г.Турченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету : [зб. наук. пр.]; редкол.: Ф. Г. Турченко (голова) та ін. – Запоріжжя, 2004. – Вип. ХVІІІ. – С. 80–101.
24. **Турченко Ф. Г.** Микола Міхновський : Життя і Слово / Ф. Г. Турченко. – К. : Генеза, 2006. – 320 с.
26. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (ЦДІАУК). – Ф. 318.
27. **Чайковський А. С.** За законом і над законом: З історії адм. органів і поліц.-жандарм. системи в Україні (ІХ – початок ХХ ст.) / А. Чайковський, М. Щербак. – К. : Україна, 1996. – 269 с.
28. **Шморгун П. М.** Політичні партії України на початку ХХ ст.: соціальний склад, чисельність, типологія / П. М. Шморгун // Наукові праці з питань політичної історії : [зб. наук. пр.]; наук. ред. В. П. Горшков та ін. – К., 1992. – Вип. 172. – С. 14–25.
29. **Шморгун П. М.** Національно-визвольний рух на Україні на початку ХХ ст. / П. М.Шморгун // Наукові праці з питань політичної історії : [зб. наук. пр.]; наук. ред. В. П. Горшков та ін. – Вип. 173. – С. 3–12.
30. **Щербак Н.** Матеріали фондів охранных отделений как источник изучения деятельности социал-демократии Украины (1902–1917) / Н. Щербак, Н. Щербак // Науч. труды по истории КПСС. – 1990. – № 5. – С. 105–110.

31. **Щербак М.** Жандармсько-поліцейські органи на Україні на початку ХХ ст. та основні напрями їх діяльності / М. Щербак, О. Овсієнко // Вісн. Київ. ун-ту. – 1992. – № 5. – С. 23–28.
32. **Ярмыш А. Н.** Наблюдать неотступно... Административно-полицейский аппарат царизма и органы политического сыска в Украине в конце XIX – начале XX веков / А. Н. Ярмыш. – К. : Юринформ, 1992. – 186 с.
33. **Ярмыш О. Н.** Каральный аппарат самодержавства в Украине в конце XIX – на початку ХХ ст. / О. Н. Ярмыш. – Х. : Консум, 2001. – 284 с.

Надійшла до редколегії 25.11.2014

УДК 94: 02] (477.63) «18/19»

Л. М. Лучка

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ВПЛИВ ЦЕНзуРИ НА РОЗВИТОК БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ КАТЕРИНОСЛАВЩИНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Виявлено напрями, форми і заходи духовної та світської цензури в діяльності катеринославських бібліотек. Висвітлено вплив державної цензурної політики на розвиток бібліотечної справи наприкінці XIX – на початку ХХ ст.

Ключові слова: цензурна політика, бібліотеки, фонди, читання, Катеринославщина.

Выявлены направления, формы и мероприятия духовной и светской цензуры в деятельности екатеринославских библиотек. Освещено влияние государственной цензурной политики на развитие библиотечного дела в конце XIX – в начале XX в.

Ключевые слова: цензурная политика, библиотеки, фонды, чтение, Екатеринославщина.

Наприкінці XIX – на початку ХХ ст. цензура відігравала значну роль у діяльності бібліотек, їх відкритті, поповненні та складу фондів, обслуговуванні різних читацьких категорій, підборі кадрів. Роль та місце цензури в діяльності бібліотечних осередків досліджували чимало науковців (О. О.Каракоз, Д.К. Равинський, О. Шилюк та ін.), проте тема бібліотечної цензури як соціального явища в історії України маловивчена.

Суть нашого дослідження полягає у виявленні форм та напрямків цензури в катеринославських бібліотеках другої половини XIX – початку ХХ ст. В умовах розвитку сучасного інформаційного суспільства вивчення цензурної політики щодо бібліотек як культурно-освітніх закладів – актуальний і важливий напрямок у різнобічному висвітленні історичних процесів.

У другій половині XIX – на початку ХХ ст. царат розглядав бібліотеку як соціальний заклад, що мав ідеологічний вплив на населення. Тому держава намагалася контролювати цей вплив, скеровувати його в потрібне для неї русло, що, у свою чергу, потребувало суворого нагляду й застосування репресивних заходів. На думку можновладців, саме читальні були осередками впливу на широкі верстви населення.